Research Paper

EPRA International Journal of Economic and Business Review-Peer Reviewed Journal
Volume - 14, Issue - 11, November 2026 | e-ISSN: 2347 - 9671| p- ISSN: 2349 – 0187

SJIF Impact Factor (2026): 8.885 || ISI Value: 1.433 || Journal DOI URL: https://doi.org/10.36713/epra2012

VYANZO VYA MIELEKEO YA WANAFUNZI WA DARASA LA NANE KUHUSU LUGHA YA KISWAHILI KATIKA SHULE ZA MSINGI ZA KAUNTI NDOGO YA UGUNJA, KENYA

Irene Akinyi Abutti[1] , Prof. Aswani Buliba[2], Prof. Onyango Ogola[3]

[1] *Chuo Kikuu cha Laikipia, Idara ya Usomilugha na Mawasiliano, po box 6987-30100, Eldoret, Kenya*
[2] *Chuo Kikuu cha Laikipia, Idara ya Usomilugha na Mawasiliano, po box 1100-Nyahururu, Kenya*
[3] *Chuo Kikuu cha Laikipia, Idara ya Usomilugha na Mawasiliano, po box 1100-Nyahururu Kenya*

IKISIRI **DOI No: 10.36713/epra32071** **Article DOI: : https://doi.org/10.36713/epra32071**

Mielekeo ya wanafunzi kuhusu lugha ina nafasi muhimu katika ujifunzaji wa lugha hiyo, lakini vyanzo vya mielekeo hiyo miongoni mwa wanafunzi wa shule za msingi nchini Kenya havijachunguzwa kwa kina. Makala haya yanaripoti utafiti uliobaini vyanzo vya mielekeo ya wanafunzi wa darasa la nane kuhusu lugha ya Kiswahili katika kaunti ndogo ya Ugunja, Kaunti ya Siaya. Utafiti uliongozwa na Nadharia ya Kiakili ya Mielekeo, inayoeleza mielekeo kuwa na vipengele vitatu: ufahamu, hisia na vitendo. Muundo wa usoroveya-elezi ulitumika. Shule 12 kati ya 63 ziliteuliwa kinasibu kutoka lokesheni tatu za Sigomre, Ambira na Sikalame, na wanafunzi 240 (20 kutoka kila shule) pamoja na walimu 12 wa Kiswahili walishiriki. Data zilikusanywa kwa hojaji ya mizani ya Likert yenye kauli 10, hojaji ya maswali 21 yenye maswali funge na wazi, na mahojiano na walimu; zilichanganuliwa kwa tarakimu na asilimia kwa kutumia SPSS na kimaudhui. Wastani wa alama za mielekeo ulikuwa kati ya asilimia 78 na 80 katika lokesheni zote tatu, na wanafunzi 12 pekee kati ya 240 walikuwa na mielekeo hasi. Vyanzo vilivyobainika ni mazingira ya shule, sheria za matumizi ya lugha shuleni, walimu, wazazi, vyombo vya habari, mazingira ya nyumbani na marafiki. Vyanzo vinavyoambatana na mielekeo chanya ni pamoja na hali ya Kiswahili kuwa somo la lazima, upendeleo wa idhaa ya redio ya Kiswahili (takriban asilimia 72), matumizi ya Kiswahili nyumbani na miongoni mwa marafiki. Kwa upande mwingine, wanafunzi walioagizwa kutumia Kiingereza shuleni walikuwa asilimia 80, wazazi walihimiza Sayansi na Hisabati kuliko Kiswahili, na walimu tisa kati ya 12 waliripoti kuwa walimu wa masomo mengine hukidharau Kiswahili. Makala yanahitimisha kuwa mielekeo chanya ya wanafunzi inaishi pamoja na mazingira yanayoshusha hadhi ya Kiswahili, na yanapendekeza kupitiwa upya kwa sera za lugha shuleni na ushirikishwaji wa wazazi na walimu wote.

MANENO MUHIMU*: mielekeo ya lugha, Kiswahili, vyanzo vya mielekeo, shule za msingi, sera ya lugha shuleni, kaunti ndogo ya Ugunja*

1. UTANGULIZI

1.1 Usuli wa Utafiti

Lugha hutumika katika asasi za utawala, siasa, sheria, biashara na elimu (Holmes, 1992). Kwa kuwa lugha zina hadhi na majukumu tofauti katika jamii, watumiaji wake huunda mielekeo mbalimbali kuhusu lugha hizo (Baker, 1992), na mielekeo hiyo huathiri matumizi ya lugha katika miktadha tofauti, ikiwa ni pamoja na nyanja ya elimu. Lugha pia ni kipande cha utambulisho wa mtu na wa jamii: jinsi mtu anavyotumia lugha humfunulia msikilizaji mambo mengi kuhusu asili yake, kiwango chake cha elimu na muktadha wa mazungumzo.

Nchini Kenya, lugha zinaweza kugawanywa katika makundi matatu: lugha za kwanza, lugha ya taifa na lugha rasmi. Kiswahili ni lugha ya taifa na kinatekeleza majukumu muhimu, ikiwa ni pamoja na utambulisho wa kitaifa. Ontieri (2017) anasema kuwa uelewa mzuri wa lugha ya taifa huwawezesha wananchi wengi zaidi kushiriki katika mijadala muhimu ya kitaifa. Njia mojawapo ya kuhakikisha kuwa lugha ya taifa inatekeleza majukumu yake ni kuipa nafasi muhimu katika mfumo wa elimu.

Hata hivyo, sera ya lugha nchini Kenya imekumbwa na utata tangu enzi za ukoloni (King'ei, 2010; Mukhwana, 2008). Kwa mujibu wa Scotton-Myers (1993), lugha za kwanza zilipewa kipaumbele katika shule za msingi hadi mwaka 1935, kisha Kiswahili hadi mwaka 1950, na katika miaka ya 1960 Kiingereza kilianza kuwa lugha ya kufundishia kuanzia darasa la kwanza. Ogechi (2002) anabainisha kuwa uamuzi wa kukifanya Kiswahili somo la lazima la kutahiniwa katika elimu ya sekondari ulifanywa mwaka 1976 lakini haukutekelezwa hadi mwaka 1985. Ingawa Kiswahili ni somo la lazima, mara nyingi huonekana kama somo la pili au la ziada katika mtaala, na hakijapewa umuhimu mkubwa katika maeneo kama ajira na kupandishwa cheo. Katika kaunti ndogo ya Ugunja, wastani wa

matokeo ya shule katika Kiswahili katika mtihani wa kitaifa wa darasa la nane (KCPE) ulikuwa chini ya ule wa Kiingereza katika kila mwaka kuanzia 2013 hadi 2016.

1.2 Suala la Utafiti na Pengo la Kimaarifa

Mielekeo ya wanafunzi huathiri jinsi wanavyoithamini lugha wanayojifunza. Hata hivyo, haitoshi kujua kama mielekeo hiyo ni chanya au hasi; ni muhimu pia kujua inatoka wapi, kwa kuwa vyanzo vyake ndivyo vinavyoweza kuimarishwa au kubadilishwa. Tafiti zilizopita kuhusu mielekeo ya lugha ya Kiswahili zililenga zaidi wasomi, viongozi na wanafunzi wa shule za upili (k.m. Juma & Atoni, 2022; Kobia & Ndiga, 2013; Mohochi, 2011). Wamalwa, Mohochi na Odeo (2020) walichunguza mielekeo ya wanafunzi wa shule za msingi katika Kaunti ya Siaya kuhusu ujifunzaji wa Kiswahili. Hata hivyo, kwa mujibu wa maandishi yaliyopitiwa, hakuna utafiti uliojikita mahsusi katika kubainisha vyanzo vya mielekeo ya wanafunzi wa shule za msingi wa kaunti ndogo ya Ugunja. Hili ndilo pengo lililoshughulikiwa na makala haya.

Makala haya yanatokana na tasnifu ya uzamili ya mwandishi (Abutti, 2026) na yanajibu swali moja: *Je, vyanzo vinavyochangia mielekeo ya lugha ya Kiswahili miongoni mwa wanafunzi wa shule za msingi katika kaunti ndogo ya Ugunja ni vipi?* Madhumuni yake ni kubaini vyanzo hivyo kwa kutumia ushahidi kutoka kwa wanafunzi na walimu wa Kiswahili.

1.3 Umuhimu wa Utafiti

Matokeo yanawasaidia walimu, wasimamizi wa shule, wazazi, watayarishaji wa mitaala na watunga sera kuelewa mambo yanayochagiza mielekeo ya wanafunzi kuhusu Kiswahili. Ingawa mfumo wa elimu umebadilika kuelekea Mtaala Msingi wa Umilisi (CBC), utafiti huu ulihusu kundi la KCPE la mwaka 2018 chini ya mfumo wa 8-4-4. Mafunzo yake kuhusu sera za lugha shuleni na mchango wa walimu na wazazi yana umuhimu pia chini ya CBC.

2. MAPITIO YA MAANDISHI NA MSINGI WA NADHARIA

2.1 Dhana ya Mielekeo

Mielekeo ni miongoni mwa dhana kongwe katika saikolojia jamii, lakini hakuna ufafanuzi mmoja unaokubaliwa na watafiti wote; watafiti hufafanua mielekeo kulingana na malengo ya tafiti zao (Edwards, 1983; Smit, 1996). Edwards (1994) anaeleza kuwa mielekeo ina sehemu tatu: ufahamu (fikra na imani), hisia, na uelekeo wa kutenda kwa namna maalum (vitendo). Kwa msingi huo, mtu hujenga imani kuhusu kitu, huhisi kwa namna fulani kukihusu, na hutarajiwa kuonyesha tabia fulani kuhusu kitu hicho. Mielekeo si tabia ya kurithi; hujengwa maishani kutokana na mwingiliano wa mtu na mazingira yake, na kwa kuwa hujifunzwa, inaweza kubadilika (Baker, 1992; Oskamp, 1991). Katika makala haya, mielekeo ilichukuliwa kuwa hali ya ndani ya kiakili yenye sehemu tatu za ufahamu, hisia na vitendo.

2.2 Vyanzo vya Mielekeo ya Lugha

Wazazi hutajwa kuwa chanzo cha kwanza na cha kimsingi cha mielekeo. Kwa mujibu wa Gardner (1985), wazazi huathiri mielekeo ya watoto kwa njia mbili: kwa kusema wazi imani, hisia na malengo yao, na kwa njia isiyo wazi inayotokana na wanachofanya na wasichokifanya. Kuhusu lugha, Sung na Padilla (1998) wanaonyesha kuwa mielekeo ya wazazi na kiasi wanachojihusisha na ujifunzaji wa lugha ni muhimu katika upataji wa lugha ya pili miongoni mwa wanafunzi wachanga.

Mtoto anapoingia shuleni, athari ya wazazi hupungua na ya shule, walimu na wenzake huongezeka. Oskamp (1991) anaeleza kuwa shule hushikilia nafasi ya pili baada ya wazazi katika ujenzi wa mielekeo. Mielekeo ya walimu ina nafasi ya pekee: Kobia na Ndiga (2013) walibaini, katika shule za upili za wilaya ya Igembe, kuwa mitazamo hasi ya walimu kuhusu Kiswahili huwaathiri wanafunzi, ambao nao hupata mitazamo hasi kuhusu somo hilo. Sera ya lugha shuleni pia ina athari. Omollo (2014) alibaini katika Kapseret, Kaunti ya Uasin Gishu, kuwa Kiswahili kilitumika mara chache kama lugha ya mawasiliano shuleni, ingawa walimu waliwapa wanafunzi motisha kwa kuwapongeza walipofanya vizuri.

Vyombo vya habari kama magazeti, redio na runinga huchangia ujenzi wa mielekeo kwa sababu havitoi habari tu bali pia huteua mambo ya kuangaziwa na kutoa maoni kuhusu matukio (Oskamp, 1991). Aidha, mielekeo hujengeka kutokana na tajriba: tajriba ya kufurahisha hukuza mielekeo chanya, na ya kuchukiza hukuza mielekeo hasi (Baker, 1992).

Mohochi (2011) alieleza wasiwasi kuhusu hali ambapo wasomi wa Kiafrika na wataalamu wa Kiswahili hutumia Kiingereza badala ya Kiswahili katika kuwasilisha makala na kuchapisha majarida kuhusu Kiswahili, akiona hali hiyo kuwa ishara ya mielekeo hasi inayodhalilisha lugha hiyo. Wamalwa et al. (2020), katika shule 18 za msingi za Kaunti ya Siaya, walibaini kuwa wanafunzi walikuwa na mielekeo chanya kuhusu Kiswahili, ingawa walionyesha kuwa Kiingereza ndicho chenye manufaa zaidi kwa masomo na maisha yao ya baadaye.

2.3 Msingi wa Nadharia

Utafiti uliongozwa na Nadharia ya Kiakili ya Mielekeo, iliyoanzishwa kisaikolojia na Allport (1935) na kupanuliwa kwa matumizi ya isimujamii na Agheyisi na Fishman (1970). Kwa mujibu wa nadharia hii, mielekeo ni hali ya kuwa tayari kiakili, iliyoratibishwa kutokana na tajriba, inayoathiri mwitikio wa mtu kuhusu vitu na hali zinazohusiana (Agheyisi & Fishman, 1970; Allport, 1935). Mielekeo ni hali ya ndani isiyoonekana moja kwa moja, kwa hivyo hupimwa kupitia mwitikio wa watu, kwa kusema au kwa tabia.

Mihimili mitano ya nadharia hii iliyotumika katika uchanganuzi ni ifuatayo: (a) mielekeo ya lugha ni ya kiakili; (b) mielekeo hudhihirika kwa tabia; (c) mtu anaweza kuwa na mielekeo mingi; (d) mazingira ya kijamii, kama familia, shule, jamii na vyombo vya habari, huathiri mielekeo; na (e) uwezo wa asili wa mtu wa kujifunza lugha huathiri mielekeo yake. Fasold (1984) anakumbusha kuwa kwa kuwa mielekeo haionekani, watafiti hulazimika kutegemea maelezo ya watu kuhusu mielekeo yao, na watu wakati mwingine hawasemi ukweli; changamoto hii hukabiliwa kwa kutumia zaidi ya kifaa kimoja cha kukusanya data.

3. MBINU ZA UTAFITI

3.1 Muundo na Eneo la Utafiti

Utafiti ulitumia muundo wa usoroveya-elezi, unaofaa kueleza hali ilivyo wakati wa utafiti kuhusu watu, matukio na mielekeo yao (Kerlinger, 1983; Odeo, 2003). Muundo wa majaribio haukufaa kwa sababu haukuwezekana kimaadili na kivitendo shuleni. Utafiti ulifanywa katika lokesheni tatu za kaunti ndogo

ya Ugunja, Kaunti ya Siaya, Kenya: Sigomre (SG), Ambira (AM) na Sikalame (SK). Kaunti ndogo hiyo ina shule 63.

3.2 Kundi Lengwa na Sampuli

Walengwa walikuwa wanafunzi wa darasa la nane wa shule za msingi za kaunti ndogo ya Ugunja na walimu wao wa Kiswahili. Shule ziliorodheshwa kwa kila lokesheni, na majina yaliandikwa kwenye karatasi ndogo zilizowekwa katika mifuko tofauti kwa kila lokesheni. Baada ya kuchanganywa, shule nne ziliteuliwa kinasibu kutoka kila mfuko, na hivyo kupatikana shule 12 (asilimia 19 ya shule zote), kiwango kinachozidi asilimia 10 inayopendekezwa na Mugenda na Mugenda (2003). Kutoka rekodi za darasa la nane za kila shule, wanafunzi 20 walichaguliwa kinasibu, jumla wanafunzi 240 (80 kwa kila lokesheni). Mwalimu mmoja wa Kiswahili wa kila shule alihusishwa, jumla walimu 12 (wanane wa kike na wanne wa kiume), na hivyo washiriki wote walikuwa 252. Walimu waliteuliwa kwa vigezo vitatu: walikuwa wakifundisha darasa la nane wakati huo, walikuwa na muda wa kutosha, na walihusisha walimu wa kike na wa kiume.

3.3 Vifaa vya Kukusanya Data

Vifaa vitatu vilitumika. Cha kwanza kilikuwa hojaji ya mizani ya Likert yenye kauli 10 kuhusu Kiswahili, zote zikiandikwa kwa mwelekeo chanya. Mizani ya Likert (Likert, 1932) hutumika sana kwa urahisi wake (Lai, 2001). Wanafunzi walichagua jibu moja kati ya ngazi tano: Nakubali Kabisa (5), Nakubali (4), Sina Hakika (3), Sikubali (2) na Sikubali Kabisa (1). Jumla ya alama ilibadilishwa kuwa asilimia; asilimia 50 na zaidi ilimaanisha mielekeo chanya, na chini ya asilimia 50 ilimaanisha mielekeo hasi.

Kifaa cha pili kilikuwa hojaji ya maswali 21 yenye maswali funge na wazi, iliyolenga matumizi ya lugha shuleni, nyumbani na miongoni mwa marafiki, lugha zinazohimizwa, redio inayosikilizwa na masomo yanayohimizwa na wazazi. Maswali ya 2 na 3 yalitumika kuainisha wanafunzi katika makundi manne kulingana na mazingira ya kuzaliwa, kulelewa na kusomea chekechea: mjini, mashambani, mjini na mashambani, na haijulikani. Kifaa cha tatu kilikuwa mwongozo wa mahojiano na walimu 12 wa Kiswahili, uliohusu hali ya lugha shuleni na misimamo ya wanafunzi, walimu wengine na uongozi wa shule kuhusu Kiswahili. Mahojiano yalichukua majuma mawili.

3.4 Uchanganuzi wa Data

Data ya mizani ya Likert ilichanganuliwa kwa kutumia programu ya SPSS na kuwasilishwa kwa tarakimu na asilimia. Majibu ya maswali wazi na ya mahojiano yalisomwa, yakawekewa misimbo, kisha yakapangwa katika mada kuu na kuhesabiwa kwa asilimia au idadi. Mada hizo zilijadiliwa kimaelezo kwa kurejelea mihimili ya nadharia.

3.5 Maadili ya Utafiti

Chuo Kikuu cha Laikipia kilitoa barua ya utambulisho iliyotumwa kwa wakuu wa shule zilizohusika, na kibali cha kufanya utafiti kilipatikana. Washiriki walifahamishwa kuhusu madhumuni ya utafiti na walipewa haki ya kujibu au kutojibu. Taarifa zilihifadhiwa kwa siri na matokeo ya mtu binafsi hayakufichuliwa. Hata hivyo, idhini rasmi ya wazazi haikuandikwa katika hati maalum ya kibali; hili limetajwa kama kikomo katika sehemu ya 5.

4. MATOKEO NA MJADALA

4.1 Kiwango cha Jumla cha Mielekeo

Ili kuelewa vyanzo vya mielekeo, ilibidi kwanza kubaini hali ya mielekeo yenyewe. Wastani wa alama za mielekeo ulikuwa kati ya asilimia 78 na 80 katika lokesheni zote tatu, juu ya kiwango cha asilimia 50. Kwa jumla, wanafunzi 12 tu kati ya 240 (asilimia 5) walikuwa na alama chini ya asilimia 50, yaani mielekeo hasi. Jedwali 1 linaonyesha majibu ya kauli mbili: kauli ya 5 (*Lugha ya Kiswahili ina manufaa kwangu kama mwanafunzi wa Kiswahili*) na kauli ya 8 (*Lugha ya Kiswahili ina uwezo wa kuwasilisha mawazo mbalimbali katika miktadha mbalimbali*).

Jedwali 1 Mwitikio Chanya na Hasi wa Wanafunzi kwa Kauli za 5 na 8 za Mizani ya Likert kwa Lokesheni

Lokesheni	Kauli ya 5: chanya (%)	Kauli ya 5: hasi (%)	Kauli ya 8: chanya (%)	Kauli ya 8: hasi (%)
Sigomre	92.5	5.0	87.5	5.0
Ambira	87.5	7.5	93.8	1.3
Sikalame	90.0	2.5	97.5	2.5
Jumla	90.0	5.0	92.9	2.9

Dokezo. n = 80 kwa kila lokesheni na n = 240 kwa jumla. Asilimia zimekadiriwa hadi desimali moja. Wanafunzi wasio na hakika na wasiojibu hawajaonyeshwa; kwa kauli ya 5 walikuwa asilimia 4.2 na 0.8, na kwa kauli ya 8 asilimia 1.7 na 2.5.

Majibu ya hojaji ya maswali wazi yalionyesha mkondo huo huo. Katika swali la 21, asilimia 82.23 ya wanafunzi walisema kuwa wanafunzi wenzao wanapenda somo la Kiswahili, na asilimia 17.66 walisema hawalipendi. Kwa tafsiri ya mtafiti kwa mujibu wa mhimili (d), shule ni chanzo cha mielekeo chanya kwa sababu Kiswahili hufunzwa na kutahiniwa kama somo la lazima na wanafunzi hutangamana na wenzao shuleni. Sehemu zinazofuata zinaangalia vyanzo vingine mmoja mmoja.

4.2 Sera na Sheria za Matumizi ya Lugha Shuleni

Wanafunzi waliulizwa lugha wanayohimizwa kutumia shuleni. Jedwali 2 linaonyesha kuwa Kiingereza kilitajwa zaidi kwa mbali.

Jedwali 2 Lugha Wanayoagizwa Kutumia Shuleni

Lugha	Asilimia
Kiingereza	80
Kiswahili	18
Lugha ya mama	2

Dokezo. n = 240. Asilimia zimekokotolewa kutokana na majibu ya maswali ya 4 na 8 ya hojaji ya wanafunzi.

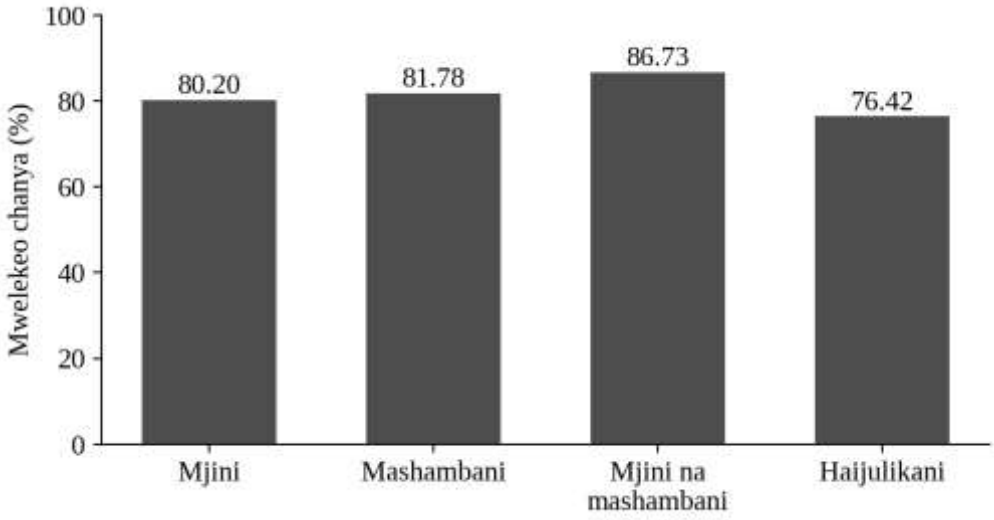
Katika baadhi ya shule kuna sheria za matumizi ya lugha na katika nyingine hamna; kuna shule zilizotenga siku za kuzungumza Kiswahili na siku za kuzungumza Kiingereza. Kwa mujibu wa mahojiano, katika shule zote wanaotumia lugha za mama huadhibiwa, katika shule chache wanaotumia

Kiswahili huadhibiwa pia, na wanaotumia Kiingereza hawaadhibiwi. Adhabu zilizotajwa ni pamoja na kuonyeshwa darasani na kununua vitabu vya hadithi vya Kiingereza. Aidha, walimu wote 12 walisema kuwa katika hali rasmi shuleni, yaani mikutano ya walimu, ilani na mawasiliano rasmi kati ya utawala na wanafunzi, lugha inayotumika ni Kiingereza. Walimu walieleza pia kuwa vipindi vya Kiswahili ni vitano kwa wiki huku vya Kiingereza vikiwa saba, ingawa mada zinazofundishwa katika lugha hizo mbili ni sawa.

Matokeo haya yanaakisi hali iliyoelezwa na Omollo (2014) kuhusu matumizi madogo ya Kiswahili shuleni. Kwa mujibu wa mhimili wa vitendo wa nadharia, mtu hujenga ufahamu na hisia kuhusu kitu, kisha hizo hudhihirika kwa matendo. Mwanafunzi anayeadhibiwa kwa kuzungumza Kiswahili hupokea ujumbe kuwa lugha hiyo ina hadhi ya chini kuliko Kiingereza, na hali hiyo huenda ikajenga mielekeo hasi akilini mwake hata kama haionyeshi moja kwa moja. Ni muhimu kusisitiza kuwa huu ni uwezekano unaotokana na tafsiri ya nadharia; utafiti huu haukupima moja kwa moja athari za adhabu hizo kwa mielekeo ya kila mwanafunzi.

4.3 Mazingira ya Kuzaliwa na Kulelewa

Mchoro 1 unaonyesha kiwango cha mwelekeo chanya kwa kila kundi la mazingira ya kuzaliwa na kulelewa. Wanafunzi waliozaliwa na kulelewa mjini na mashambani walikuwa na kiwango cha juu zaidi (asilimia 86.73), wakifuatiwa na wa mashambani (81.78), wa mjini (80.20) na kundi lisilojulikana (76.42). Mielekeo chanya ilikuwapo katika makundi yote, bila kujali mazingira ya malezi. Kwa mujibu wa mhimili (e), uwezo wa asili wa kutumia lugha huathiri mielekeo; kwa kuwa wanafunzi hawa wamezoea Kiswahili kutoka mazingira mbalimbali, hali hii inasaidia kueleza kwa nini mielekeo chanya ilienea.

Mchoro 1. Kiwango cha mwelekeo chanya kuhusu Kiswahili kwa mazingira ya kuzaliwa na kulelewa.
Dokezo. Kila asilimia ni ya kundi lake lenyewe. Idadi ya wanafunzi katika kila kundi haikuripotiwa.

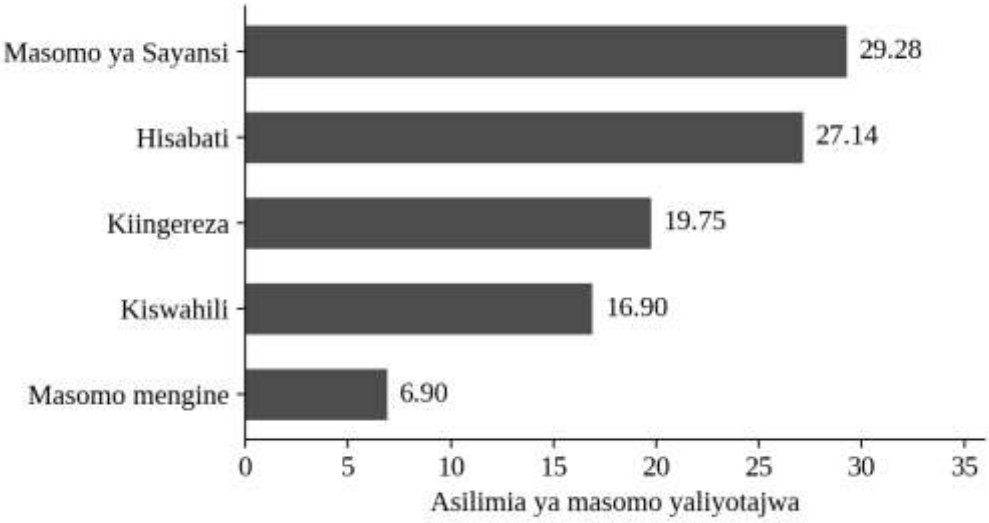
4.4 Walimu

Walimu hutangamana na wanafunzi kwa muda mrefu, na wanaweza kuimarisha, kupinga au kubadilisha mielekeo ambayo wanafunzi wanayo tayari (Oskamp, 1991). Walimu wote wa Kiswahili waliripotiwa kuifurahia lugha hiyo, na walimu wengi walisema kuwa wanafunzi wao wanaipenda na kuitumia. Hata hivyo, kwa mujibu wa walimu 12 wa Kiswahili waliohojiwa, walimu tisa walisema kuwa walimu wenzao wa masomo mengine hukidharau Kiswahili, na watatu walisema hukipa thamani sawa na masomo mengine. Sababu zilizotajwa ni kuwa Kiswahili hakitumiki kufundishia na kutahini masomo mengine, na kuwa baadhi ya walimu hawakijui vizuri. Katika shule moja ilielezwa kuwa mwalimu mmoja alizungumza Kiingereza kwenye gwaride ingawa ilikuwa siku ya kuzungumza Kiswahili.

Kwa mtazamo wa walimu wa Kiswahili, ujumbe unaowafikia wanafunzi ni kuwa mtu anaweza kuendelea kielimu na hata kuajiriwa bila kuijua lugha hiyo. Hali hii inalingana na Kobia na Ndiga (2013), waliobaini kuwa mitazamo ya walimu huwaathiri wanafunzi. Ni muhimu kutambua kuwa ripoti hii inatokana na walimu wa Kiswahili pekee; walimu wa masomo mengine hawakuhojiwa, kwa hivyo maoni yao halisi hayajapimwa. Mwalimu mmoja alieleza pia kuwa baada ya mazungumzo ya muda mrefu na walimu wenzake, hali ya kudharau somo hilo ilipungua shuleni mwake, jambo linaloonyesha kuwa mielekeo hiyo inaweza kubadilika.

4.5 Wazazi

Wazazi huathiri mielekeo ya watoto kupitia masomo wanayoyahimiza. Wanafunzi walitaja masomo matatu ambayo wazazi wao huwahimiza kuyafanyia bidii zaidi (Mchoro 2). Masomo ya Sayansi yalikuwa asilimia 29.28 ya masomo yaliyotajwa, Hisabati asilimia 27.14, Kiingereza asilimia 19.75, Kiswahili asilimia 16.90 na masomo mengine asilimia 6.90.

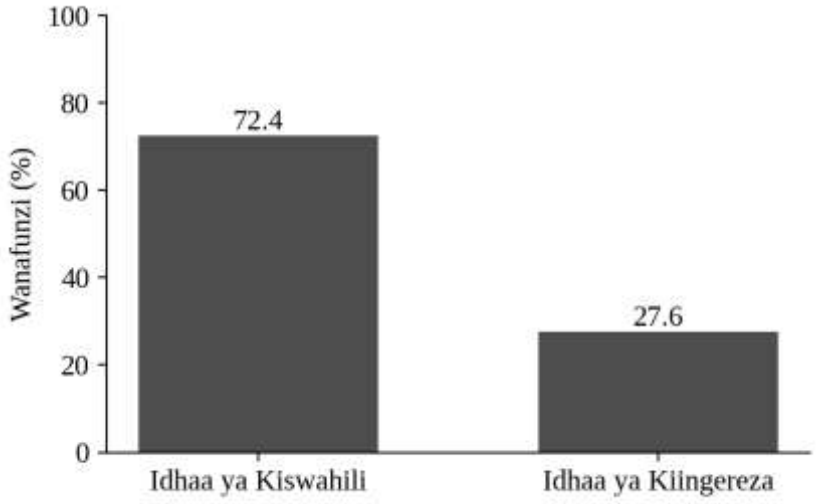
Mchoro 2. Masomo ambayo wazazi huwahimiza wanafunzi kuyafanyia bidii zaidi.

Dokezo. Asilimia ni sehemu ya masomo yaliyotajwa na wanafunzi katika swali la 19; kila mwanafunzi alitaja masomo matatu.

Kwa kuwa Kiswahili kilikuja cha nne kati ya makundi matano, inaonekana kuwa wazazi hukipa kipaumbele cha chini kuliko Sayansi, Hisabati na Kiingereza. Hali hii inalingana na mhimili (d) na matokeo ya Sung na Padilla (1998) kuhusu nafasi ya wazazi katika ujifunzaji wa lugha. Inalingana pia na hali iliyoripotiwa na Wamalwa et al. (2020) ambapo Kiswahili hakikupewa uzito sawa na Kiingereza.

4.6 Vyombo vya Habari

Vyombo vya habari ni chanzo kingine muhimu cha mielekeo kutokana na wingi wa hadhira yake. Wanafunzi wengi walipenda kusikiliza vipindi vya Kiswahili, hasa redio ya taifa ya Kenya Broadcasting Corporation (KBC), yenye idhaa mbili za Kiswahili na Kiingereza. Takriban asilimia 72.4 walipendelea idhaa ya Kiswahili dhidi ya asilimia 27.6 ya Kiingereza (Mchoro 3). Kwa mujibu wa mhimili (b), kupenda kusikiliza vipindi vya Kiswahili ni tabia inayodhihirisha mielekeo chanya. Hivyo, vyombo vya habari havikuonekana kuwa chanzo cha mielekeo hasi; walimu walipendekeza kuongezwa kwa vipindi vya Kiswahili, hasa vya mahojiano.

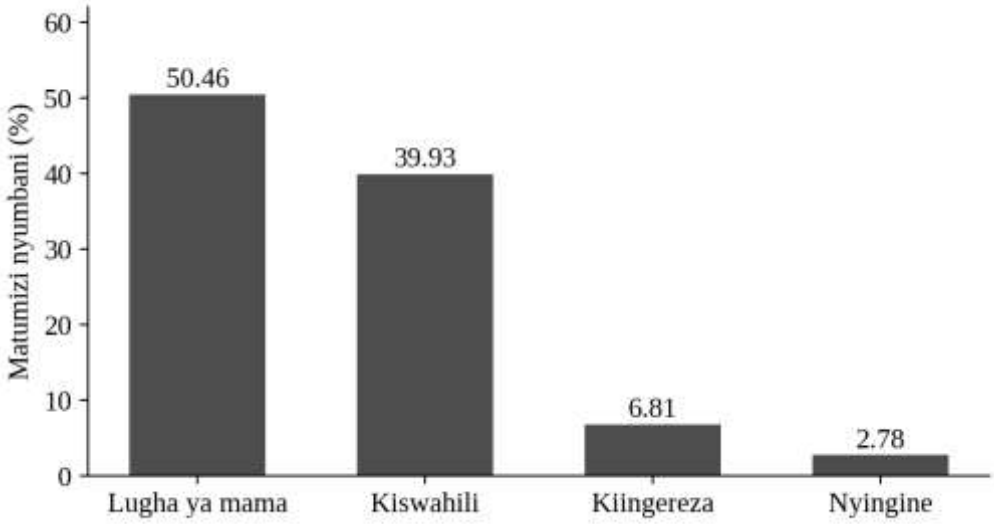

Mchoro 3. Idhaa ya redio ya KBC inayopendelewa na wanafunzi.

Dokezo. Idhaa ya Kiswahili ilipendelewa kwa takriban asilimia 72.4 dhidi ya asilimia 27.6 ya Kiingereza.

4.7 Mazingira ya Nyumbani

Lugha ya mama ndiyo iliyotumika zaidi nyumbani katika lokesheni zote tatu (asilimia 50.46), ikifuatiwa na Kiswahili (asilimia 39.93), Kiingereza (asilimia 6.81) na lugha nyingine (asilimia 2.78), kama Mchoro 4 unavyoonyesha. Kiswahili kilitumika nyumbani zaidi ya Kiingereza kwa tofauti kubwa. Kwa mujibu wa mhimili (d) na (e), mazingira ya nyumbani yanaunga mkono mielekeo chanya, kwa sababu wanafunzi hujifunza na kukifahamu Kiswahili wakiwa nyumbani, ingawa wazazi hawakukihimiza kama somo (4.5).

Mchoro 4. Lugha inayotumika nyumbani.
Dokezo. n = 240. Asilimia zimetokana na majibu ya swali la 17.

4.8 Marafiki

Wanafunzi wengi walitumia Kiswahili kuwasiliana na marafiki zao, licha ya kuambiwa watumie Kiingereza shuleni; Kiingereza kilikuwa cha pili, na lugha za mama zilitumika kwa kiwango kidogo. Walimu wanane kati ya 12 walisema kuwa Kiswahili ndicho kinachotumika zaidi miongoni mwa wanafunzi, na wanne walisema ni Kiingereza. Uchaguzi huu wa lugha katika mazingira huru unadhihirisha mielekeo chanya (mhimili b). Hata hivyo, walimu walieleza kuwa Kiswahili kinachotumika nje ya darasa mara nyingi si Kiswahili sanifu bali Sheng, ambayo ni msimbo wa lugha unaochanganya Kiswahili, Kiingereza na lugha za kwanza. Kwa hiyo, matumizi ya Kiswahili miongoni mwa marafiki ni chanzo cha mielekeo chanya kuhusu lugha, lakini si lazima ya Kiswahili sanifu.

4.9 Muhtasari na Mjadala

Jedwali 3 linafupisha ushahidi kuhusu kila chanzo. Vyanzo vimegawanyika katika vile vinavyoambatana na mielekeo chanya na vile vinavyoshusha hadhi ya Kiswahili. Uainishaji huo ni tafsiri ya mtafiti kwa mujibu wa nadharia na si kipimo cha kitakwimu.

Jedwali 3 Muhtasari wa Vyanzo vya Mielekeo na Ushahidi Wake

Chanzo	Ushahidi mkuu	Mwelekeo unaohusishwa
Shule (somo la lazima)	Wastani wa alama za mielekeo asilimia 78 hadi 80; asilimia 90 waliona Kiswahili kina manufaa	Chanya
Sera ya lugha shuleni	Kiingereza kiliagizwa kwa asilimia 80; adhabu kwa lugha za mama na, katika shule chache, Kiswahili; walimu 12 kati ya 12 walisema lugha rasmi ni Kiingereza	Kinzani
Walimu	Walimu wa Kiswahili walifurahia lugha; walimu tisa kati ya 12 waliripoti kuwa walimu wa masomo mengine hukidharau	Mchanganyiko
Wazazi	Kiswahili ni asilimia 16.90 ya masomo yaliyohimizwa; Sayansi asilimia 29.28 na Hisabati asilimia 27.14	Kinzani
Vyombo vya habari	Takriban asilimia 72.4 walipendelea idhaa ya Kiswahili ya KBC	Chanya
Nyumbani	Kiswahili ni asilimia 39.93, cha pili baada ya lugha ya mama (asilimia 50.46)	Chanya
Marafiki	Kiswahili ndiyo lugha kuu ya mawasiliano, mara nyingi kikiwa Sheng	Chanya (kwa tahadhari)

Matokeo yanaonyesha kuwa mielekeo chanya ya wanafunzi ina vyanzo vingi vinavyoitegemeza, hasa shule kama somo la lazima, vyombo vya habari, nyumbani na marafiki. Wakati huo huo, sera za shule na msimamo wa wazazi na baadhi ya walimu huweka Kiingereza na masomo mengine mbele ya Kiswahili. Hali hii inalingana na Wamalwa et al. (2020), waliobaini mielekeo chanya pamoja na imani kuwa Kiingereza kina manufaa zaidi. Inalingana pia na hoja ya Mohochi (2011) kuwa hadhi ya Kiswahili hudhoofishwa na matumizi ya Kiingereza katika nyanja rasmi. Kwa mujibu wa mhimili (c), mtu anaweza kuwa na mielekeo mingi kwa wakati mmoja; mwanafunzi anaweza kupenda Kiswahili na wakati huo huo kupokea ujumbe kuwa Kiingereza ndicho chenye thamani zaidi. Kwa kuwa utafiti huu ni wa kielezo, unabainisha vyanzo vinavyohusishwa na mielekeo, na haudai kuthibitisha uhusiano wa kisababishi.

5. MIPAKA YA UTAFITI

Mipaka kadhaa inastahili kuzingatiwa. Kwanza, muundo wa usoroveya-elezi hauruhusu ufafanuzi wa uhusiano wa kisababishi. Pili, kipimo cha kuegemea cha hojaji (kwa mfano Cronbach Alpha) hakikupimwa kwa mbinu rasmi, na kauli zote

10 za mizani ya Likert ziliandikwa kwa mwelekeo chanya, jambo linaloweza kuongeza mwelekeo wa kukubali kauli. Tatu, utafiti ulifanywa katika lokesheni tatu pekee, kwa hivyo matokeo hayawakilishi Kaunti ya Siaya yote wala Kenya. Nne, ripoti kuhusu walimu wa masomo mengine na uongozi wa shule zilitoka kwa walimu wa Kiswahili pekee. Tano, idhini rasmi ya wazazi haikuandikwa katika hati maalum. Sita, utafiti ulitegemea maelezo ya washiriki, ambayo huenda yakaathiriwa na hamu ya kutoa majibu yanayokubalika.

6. HITIMISHO

Makala haya yalibaini vyanzo vya mielekeo ya wanafunzi wa darasa la nane kuhusu Kiswahili katika kaunti ndogo ya Ugunja. Wanafunzi wengi walikuwa na mielekeo chanya, na vyanzo vilivyobainika ni shule, sera za lugha shuleni, walimu, wazazi, vyombo vya habari, mazingira ya nyumbani na marafiki. Vyanzo hivyo havielekei upande mmoja: shule kama somo la lazima, redio ya Kiswahili, matumizi ya Kiswahili nyumbani na kwa marafiki vinaambatana na mielekeo chanya, ilhali agizo la kutumia Kiingereza, adhabu za lugha, msisitizo wa wazazi kwa Sayansi na Hisabati na dharau kwa Kiswahili miongoni mwa baadhi ya walimu vinaashiria mazingira yanayoshusha hadhi ya lugha hiyo. Kwa hivyo, mielekeo chanya ya wanafunzi inaweza kuwa dhaifu iwapo mazingira ya shule na jamii hayataiunga mkono.

7. MAPENDEKEZO

Kwa kuzingatia ushahidi uliopatikana, mapendekezo yafuatayo yanatolewa:

(i) *Uongozi wa shule* upitie upya sera zinazoadhibu matumizi ya Kiswahili, ukipe Kiswahili nafasi sawa na masomo mengine katika warsha na semina, na uhimize ununuzi wa vitabu vya hadithi na vifaa vya kufundishia Kiswahili.

(ii) *Walimu wa Kiswahili* waunganishe maudhui ya lugha na uzoefu wa kila siku wa wanafunzi na watoe motisha kwa wanaofanya vizuri; walimu wa masomo mengine waelimishwe kuhusu nafasi ya Kiswahili.

(iii) *Wazazi* wahimize watoto kujifunza na kutumia Kiswahili nyumbani na waelewe kuwa umakini katika Kiswahili hauzuii mafanikio katika masomo mengine.

(iv) *Wizara ya Elimu na taasisi zake*, ikiwemo TSC, KICD na KNEC, zihakikishe kuna walimu wa kutosha wa Kiswahili waliopata mafunzo, vifaa bora vya kufundishia na sera za lugha zinazoipa Kiswahili heshima inayostahili.

(v) *Watafiti wa baadaye* watumie uteuzi wa kimakusudi wa shule zenye matokeo bora na duni, wachunguze tofauti za jinsia, na wajumuishe walimu wa masomo mengine na wazazi kama watafitiwa.

SHUKRANI

Mwandishi anashukuru Chuo Kikuu cha Laikipia, Idara ya Usomilugha na Mawasiliano, wakuu wa shule, walimu na wanafunzi walioshiriki, na wasimamizi wa tasnifu, Prof. Aswani Buliba (marehemu) na Prof. James Ogola Onyango.

MAREJELEO

1. *Abutti, I. A. (2026). Uhusiano wa mielekeo ya wanafunzi kuhusu Kiswahili na matokeo ya Kiswahili ya darasa la nane, kaunti ndogo ya Ugunja [The relationship between learners' attitudes towards Kiswahili and Class Eight Kiswahili results, Ugunja Sub-County] (Unpublished master's thesis). Laikipia University, Kenya.*
2. *Agheyisi, R., & Fishman, J. A. (1970). Linguistic attitude studies: A brief survey of methodological approaches. Anthropological Linguistics, 12(5), 131-157.*
3. *Allport, G. W. (1935). Attitudes. In C. M. Murchison (Ed.), Handbook of social psychology. Worcester, MA: Clark University Press.*
4. *Baker, C. (1992). Attitudes and language. Clevedon, UK: Multilingual Matters.*
5. *Edwards, J. (1983). Language attitudes in multilingual settings: A general assessment. Journal of Multilingual & Multicultural Development, 4(2-3), 225-236.*
6. *Edwards, J. (1994). Multilingualism. London, UK: Routledge.*
7. *Fasold, R. (1984). The sociolinguistics of society. Oxford, UK: Blackwell.*
8. *Gardner, R. C. (1985). Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation. London, UK: Edward Arnold.*
9. *Holmes, J. (1992). An introduction to sociolinguistics. London, UK: Longman.*
10. *Juma, R., & Atoni, R. (2022). Relationship between students' attitudes towards Kiswahili and Kiswahili performance in secondary schools in Vihiga County. East African Journal of Education Studies, 5(2), 125-136. https://doi.org/10.37284/eajes.5.2.680*
11. *Kerlinger, F. (1983). Foundations of behavioral research: Education and psychological inquiry. Chicago, IL: Holt, Rinehart and Winston.*
12. *King'ei, K. G. (2010). Misingi ya isimujamii [Foundations of sociolinguistics]. Dar es Salaam, Tanzania: Taasisi ya Taaluma za Kiswahili, Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.*
13. *Kobia, J. M., & Ndiga, T. M. (2013). How teachers influence the implementation of Kiswahili curriculum in public secondary schools in Igembe District, Kenya. International Journal of Current Research, 5(6), 1371-1375.*
14. *Lai, M. L. (2001). Hong Kong students' attitudes towards Cantonese, Putonghua and English after the change of sovereignty. Journal of Multilingual & Multicultural Development, 22(2), 112-133.*
15. *Likert, R. (1932). A technique for the measurement of attitudes. Archives of Psychology, 22(140), 1-55.*
16. *Mohochi, S. (2011). Mielekeo ya wasomi wa Kiswahili na viongozi wa Afrika Mashariki kuhusu lugha ya Kiswahili [Attitudes of Kiswahili scholars and East African leaders towards the Kiswahili language]. Swahili Forum, 18, 24-36.*
17. *Mugenda, O. M., & Mugenda, A. G. (2003). Research methods: Qualitative and quantitative approaches. Nairobi, Kenya: Acts Press.*
18. *Mukhwana, A. (2008). Language attitude in urban Kenya: A case study of Nairobi, Kisumu and Mombasa (Unpublished doctoral dissertation). University of Nairobi, Kenya.*
19. *Odeo, I. I. (2003). Oral questioning in the pedagogy of Kiswahili grammar: A study of teachers' practices in selected secondary schools of Bungoma District, Kenya (Unpublished doctoral dissertation). Moi University, Kenya.*
20. *Ogechi, N. O. (2002). Utegemezi au utegemeano baina ya Kenya na Tanzania katika ukuzaji na uendelezaji wa Kiswahili nchini Kenya? [Dependence or interdependence between Kenya and Tanzania in the development and promotion of Kiswahili in Kenya?]. Swahili Forum, 9, 155-177.*
21. *Omollo, R. W. (2014). Effects of language policy in the school on the learning of Kiswahili in Kapseret Division, Uasin Gishu County, Kenya. IOSR Journal of Research & Method in Education, 4(4, Ver. II), 15-19.*
22. *Ontieri, J. (2017). Nafasi ya Kiswahili kama lugha rasmi nchini Kenya: Majukumu na changamoto [The place of*

Kiswahili as an official language in Kenya: Roles and challenges]. Mulika Journal, 32(1-2), 1-5.

23. *Oskamp, S. (1991). Attitudes and opinions (2nd ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.*
24. *Scotton-Myers, C. (1993). Duelling languages: Grammatical structure in codeswitching. Oxford, UK: Oxford University Press.*
25. *Smit, U. (1996). A new English for a new South Africa? Language attitudes, language planning and education. Wien, Austria: Braumüller.*
26. *Sung, H., & Padilla, A. M. (1998). Student motivation, parental attitudes, and involvement in the learning of Asian languages in elementary and secondary schools. The Modern Language Journal, 82(2), 205-216.*
27. *Wamalwa, E. W., Mohochi, E. S., & Odeo, I. I. (2020). Language attitudes and Kiswahili language learning in primary schools in Kenya. Retrieved from https://ir-library.mmust.ac.ke/xmlui/handle/123456789/1960*